

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عنوان قراردادی	: قرآن. فارسی - عربی. برگزیده
عنوان و نام پدیدآور	: در محضر قرآن سوره‌های حمد، بقره و آل عمران با ترجمه و توضیحات لغوی - ادبی / مؤلف حمیدرضا مستفید.
مشفصات نشر	: تهران: مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳.
مشفصات ظاهری	: ۱۴۴۸ ص.: جدول.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۳۹-۱۳-۲
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: فارسی- عربی.
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۴۴۰-۴۴۸
موضوع	: قرآن. برگزیده‌ها -- ترجمه‌ها
شناسه افزوده	: مستفید، حمیدرضا، ۱۳۴۰ -
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۳ / ۴۷ / ۵۹ / ۹ BP
رده بندی دیویی	: ۲۹۷ / ۱۴۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۴۸۹۰۴۷

عنوان: در محضر قرآن (سوره‌های حمد، بقره و آل عمران با ترجمه و توضیحات لغوی - ادبی)

مؤلف: دکتر حمیدرضا مستفید

آماده‌سازی و تصحیح: مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران

ناشر: انتشارات مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران با همکاری انتشارات خنیف

نوبت و تاریخ چاپ: اول - ۱۳۹۳

چاپ: قم - چاپخانه بزرگ قرآن کریم (اسوه)

شمارگان: ۳۰۰۰ جلد

قطع: وزیری

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۳۹-۱۳-۲

قیمت: تومان

تلفن مرکز پخش: ۸۸۴۹۶۱۳۹ - ۰۲۱

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر، متعلق به مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

فهرست

مقدمه ۴

جدول علایم اختصاری منابع ۱۱

جزء ۱

سوره حمد ۱۴

سوره بقره (آیات ۱ الی ۱۴۳) ۱۶

جزء ۲

سوره بقره (آیات ۱۴۴ الی ۲۵۰) ۶۶

جزء ۳

سوره بقره (آیات ۲۵۱ الی آخر) ۱۱۶

سوره آل عمران (آیات ۱ الی ۹۶) ۱۳۶

جزء ۴

سوره آل عمران (آیات ۹۷ الی آخر) ۱۶۸

توضیحات تکمیلی ۲۰۴

کتابنامه ۴۴۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ (ص: ۲۹)

این کتابی است پر از خیر و برکت که آن را نازل کرده و به نزد تو فرستادیم تا در آیاتش تدبّر کنند و بیندیشند، و عاقلان منتنبّه شوند و [فطرت فراموش شده را] به یاد آورند.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا (محمد: ۲۴)

آیا در قرآن تدبّر نمی‌کنند؟ البته دل‌هایی [هست که] قفل بر آن نهاده شده است!

از این دو آیه و نیز برخی آیات دیگر، به خوبی اهمیت تدبّر و تأمل در آیات و عبارات قرآن کریم، فهمیده می‌شود. لازمه تدبّر در آیات، فهم دقیق معانی الفاظ آنهاست که متأسفانه بیشتر مسلمانان غیر عرب زبان از آن محروم هستند؛ و شاید بتوان ادعا کرد که حتی عرب‌زبانان معاصر هم برای فهم بخش قابل ملاحظه‌ای از آیات قرآن کریم نیازمند توضیح و تبیین هستند. فهم دقیق ظواهر الفاظ قرآن کریم که بدان اشاره کردیم، مبانی و مقدماتی دارد؛ از جمله: - فهم دقیق معانی تک واژه‌ها، که به آنها مفردات قرآن گفته می‌شود و «علم صرف و اشتقاق» و «علم اللّغه» متکفل بیان آن است.

- فهم دقیق ترکیب‌ها، که «علم نحو»، و «علم بلاغت» - بخش معانی و بیان - تبیین آن را به عهده دارد.

هرچند برای دست‌یابی به هدف فوق‌زحمات زیادی کشیده شده - از جمله: ترجمه‌های متعدّد قرآن، تدوین تفسیرهایی به زبان فارسی، ترجمه بعضی تفاسیر از عربی به فارسی، تألیف لغت‌نامه‌هایی در مورد کلمات قرآن به زبان فارسی، ترجمه لغت‌نامه‌هایی در مورد کلمات قرآن از عربی به فارسی و... - ولی با این همه، همچنان احساس می‌شود که فعالیت‌های تکمیلی دیگری در زمینه‌های واژه‌شناسی و ترکیب‌شناسی مورد نیاز است، و هنوز بعضی از الفاظ و ترکیبات قرآن کریم به صورت دقیق و موشکافانه مورد بررسی قرار نگرفته‌اند.

مجموعه «در محضر قرآن» تلاشی است برای برطرف کردن این نیاز و فهم بهتر مفردات و ترکیبات عبارات قرآن کریم.

در این مجموعه سعی شده است با تکیه بر منابع تخصصی و دست‌اول به نکات ادبی، لغوی و بلاغی آیات - در حدی که به فهم دقیق ظواهر الفاظ کمک کند - پرداخته شود؛ و بجز مواردی اندک، به تفسیر آیات اشاره‌ای نشده است. به عبارت دیگر، این مجموعه، تفسیر نیست بلکه مجموعه‌ای است ادبی و لغوی که می‌تواند کمک کار کسانی باشد که در حدّ متوسطی با زبان عربی آشنا هستند، ولی این مقدار آشنایی با عربی برای فهم دقیق معانی همه کلمات و ترکیب‌های قرآن، برایشان کافی نیست و نیاز دارند برای دست‌یابی به این هدف به کتب تخصصی لغت، صرف، نحو، بلاغت و تفسیر مراجعه کنند، که یا توان علمی و یا وقت آن را ندارند. لذا می‌توان گفت: مخاطب اصلی این مجموعه، مخاطبی خاص است - مانند طلاب حوزه‌های علمیه و دانشجویان رشته‌های الهیات و ادبیات عرب - و نه عموم مردم. در اینجا برای روشن‌تر شدن مطلب به ذکر چند مثال می‌پردازیم:

* کلمه «دون» که معمولاً در زبان فارسی با کلمه «غیر» ترجمه می‌شود، معانی متعدّد دیگری نیز دارد که بسیاری از عربی‌آموزان از آنها بی‌اطلاع هستند؛ در نتیجه در درک معنای آیاتی مثل: «وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانٍ» (رحمن: ۶۲) یا «قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِن زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (جمعه: ۶) متحیر می‌مانند، یا به جای معنای صحیح این آیات معنای غلطی از آنها می‌فهمند.

«دون» در آیه اول به معنای «پایین‌تر» و در آیه دوم به معنای «نه» است؛ توضیح این‌که:

کلمه «دون»، مثل قبل و بعد، در اصل، ظرف غیر متصرف؛ و به معنای «پایین» (ضد فوق) می‌باشد: «ترد ظرفاً نقيض «فوق» فلا تتصرف على المشهور» (الاتقان، النوع الاربعون). «و معنی «من دونهما» اى أنزل درجة و أحطّ فضلاً و شرفاً منهما» (الميزان). البته بعضی «دون» را در این آیه به معنای دیگری نیز دانسته‌اند از جمله همان معنای مشهور یعنی به معنای «غیر»: «يحتمل أن «دون» بمعنی «غیر»» (التحریر).

و اما «دون» در آیه دوم به معنای بیان اختصاص داشتن چیزی به کسی و نفی اشتراک است، که می‌توان آن را در فارسی معادل «نه» دانست؛ مثل: «هذا قلمي دونك» (این قلم من است، نه تو). و مثل «دون» در آیه «قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ...» (بقره: ۹۴) که ابوحنیفان در باره‌اش چنین می‌گوید: «و «دون» هنا لفظ يستعمل للاختصاص و قطع الشركة. تقول: «هذا لى دونك» و انت تريد: لا حقّ فيه لك معى و لا نصيبَ ...» (بحر). لازم به ذکر است که در لسان العرب، نه معنای «دون» ذکر شده است که در این مجموعه در موارد خود به آنها اشاره شده است.

نکته دیگر اینکه «من» در عبارت «من دون» ترجمه نمی‌شود؛ همچنان که در عباراتی نظیر «من قبل» و «من بعد» چنین است. به عبارت دیگر، «من» بر سر ظروف (مانند: دون، قبل، بعد) به ندرت معنای «ابتداء غایت» دارد؛ بلکه به معنای «فی» است. عباس حسن می‌گوید: «أن تكون [من] دالة على الظرفية ... فتكون بمعنی «فی» التي للظرفية. و يدخل فى هذا النوع «من» الداخلة على «قبل و بعد و ...» اما مجيئها لابتداء الغايه فقليل ...» (النحو الوافى، ج ۲، ص ۴۲۸، متن و حاشیه).

* مثالی دیگر: کلمه «صدق» در ترکیباتی مثل: «قَدَمٌ صِدْقٍ» (یونس: ۲) و «مُدْخَلٌ صِدْقٍ» و «مُخْرَجٌ صِدْقٍ» (اسراء: ۸۰) و «وَعَدَ الصِّدْقِ» (احقاف: ۱۶) بر خلاف تصوّر بسیاری، به معنای «راستی و راستگویی» نیست، بلکه به معنای «نیکو» و «مورد پسند» است؛ توضیح این که: در عربی برای بیان نیک و پسندیده بودن هر چیزی، آن را با کلمه «صدق» همراه می‌کنند، و کلمه «صدق» در این اسلوب معنای «راستگویی» ندارد. مثلاً گفته می‌شود: «هو خَلْفٌ صِدْقٍ من ابيه» (اساس البلاغه، ماده «خلف»)، یعنی «او فرزند خوب و شایسته‌ای است برای پدرش». و نیز «هو رجلٌ صِدْقٌ و هم قومٌ صِدْقٌ و له قدمٌ صِدْقٍ و كذلك كلُّ ما كان رِضاً [هر چه مورد پسند است]» (اساس البلاغه، ماده «صدق»).

* مثالی از نحو: اکثر عربی‌آموزان از موارد مختلف کاربرد «ان»، فقط کاربرد شرطی آن به معنای «اگر» را می‌شناسند، لذا «ان» را در عباراتی مثل: «وَإِن كَانُوا مِن قَبْلِ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (جمعه: ۲) به «اگر چه» ترجمه می‌کنند، حال آنکه «ان» در چنین مواردی، به دلیل وجود «لام» مفتوحه در خبر فعل «کان»، مخففه از ثقیله و به معنای «قطعا» و «بدرستی که» است؛ ابن هشام می‌گوید: «و حیث وجدت إن و بعدها اللام المفتوحة ... فاحکم علیها بأن أصلها التّشدید» (مغنی؛ بحث «ان»).

* مثالی از بلاغت: کلمه «انما» به «ادات حصر» و «ما» در آخر آن به «ما» کافه معروف است، این مطلب را بسیاری از عربی‌آموختگان می‌دانند، ولی در ترجمه آیاتی مثل: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات: ۱۰) به خطا می‌روند و این عبارت را اینگونه ترجمه می‌کنند: «بدرستی که مؤمنان با هم برادرند» یا «فقط مؤمنان، با هم برادرند»، حال آنکه معنای این عبارت چنین است: «مؤمنان، فقط با هم برادرند [و نباید با هم دشمنی کنند]»؛ اشتباه در ترجمه و فهم این عبارت از توجه نکردن به کاربرد «انما» در «حصر در بعید» ناشی می‌شود. «انما» اجزاء جمله را در جزء دورتر محصور می‌کند؛ مثلاً معنای دو جمله:

انما یقرأ علیّ القرآن فی الصّباح؛ و انما یقرأ القرآن فی الصّباح علیّ؛
کاملاً با هم متفاوت است.

اولی یعنی: علی فقط در صبح، قرآن می‌خواند؛ و دومی یعنی: کسی که در صبح قرآن می‌خواند فقط علی است: (رک: البلاغة الواضحة، بحث قصر و بخش حلّ تمرین‌های مربوط به آن).

اینها نمونه‌هایی است از ده‌ها و ده‌ها مورد از این قبیل موارد در آیات کریمه قرآن که شایسته است برای بسیاری از عربی‌آموختگان ما - اعم از حوزوی و دانشگاهی - توضیح داده شود؛ و در این مجموعه سعی شده است همه نکات مورد نیاز - اعم از معانی کلمات، قواعد صرفی، نحوی و بلاغی مرتبط با هر عبارت - در جای خود بیان شود.

البته لازم به ذکر است که درک دقیق معانی الفاظ و عبارات قرآن کریم همیشه شرط کافی برای فهم مراد خداوند نیست؛ یعنی برای فهم مراد خداوند متعال، علاوه بر آشنایی با عربی و فهم دقیق معانی الفاظ و عبارات قرآن به چیزهای دیگری نیز نیازمندیم که از مهمترین آنها بیانات معصومین علیهم السلام است.

برای تبیین بهتر این مطلب مثالی می‌زنیم؛ خداوند متعال می‌فرماید:
«وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي آرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ
وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ» (اسراء: ۶۰) «و آن زمان که به تو گفتیم: پروردگارت به مردم
احاطه دارد و خوابی را که به تو نشان دادیم و نیز درخت لعنت شده در قرآن را فقط مایه
آزمایش مردم قرار دادیم...».

در این آیه شریفه معانی کلمات و عبارات روشن است ولی مراد خداوند از این «خواب» و
«درخت لعنت شده» روشن نیست. معانی الفاظ را می‌فهمیم ولی مراد خداوند را نمی‌فهمیم.
علامه طباطبایی (ره) می‌فرماید: «خداوند سبحان مشخص نکرده است که این خوابی که آن
را به پیامبرش نشان داده، چیست؟ و در سایر کلامش (در قرآن) چیزی که شایسته باشد تا این
خواب را تفسیر کند نیامده است... و نیز معلوم نیست این درخت لعنت شده در قرآن که مایه
فتنه و آزمایش مردم است چیست؟»^۱ و در ادامه اشاره می‌کنند که «طبق روایات اهل سنت
و شیعه مراد از این خواب، خوابی است که پیامبر در مورد بنی‌امیه دیده‌اند که آنها همچون
میمون از منبر پیامبر بالا و پایین می‌روند و مراد از شجره، دودمان بنی‌امیه است.»^۲
پس دانستن معانی الفاظ برای بدست آوردن مراد خداوند، همیشه کافی نیست. ما باید معانی
الفاظ و عبارات را دقیق بدانیم و نیز به یاد داشته باشیم که این امر لزوماً شرط کافی نیست،
بلکه شرط لازم است.

به هر حال مجموعه‌ای که خواننده گرامی پیش‌رو دارد، کوششی است در همین مسیر، یعنی
به دست آوردن این شرط از شروط لازم برای فهم مراد خداوند؛ و از آنجا که عربی‌آموختگان
در کشور ما، با علم صرف و نحو بیشتر از علم لغت آشنا هستند و به نظر می‌رسد، معانی کلمات
و عبارات بیش از صرف و نحو و تجزیه و ترکیب، برای این عزیزان مفید باشد، بیشترین حجم
مطالب این مجموعه، ترجمه کلمات است و فقط در موارد ضروری به نکات دستوری - اعم
از صرف، و نحو و بلاغت - پرداخته شده است.

پیش از این، بخش‌هایی از این مجموعه - یعنی اجزاء ۲۷ تا ۳۰ قرآن کریم - به‌طور مجزاً و
یک بار هم اجزاء ۲۶ تا ۳۰ در یک مجلد چاپ شده بود. ولی مسئولین محترم مرکز طبع و نشر

۱. المیزان ذیل آیه ۶۰ اسراء: ج ۱۳ (عربی) ص ۱۳۳، ۱۳۴. مؤسسة الاعلمی، بیروت

۲. همان ص ۱۳۷ و نیز ص ۱۴۵

قرآن کریم صلاح بر این دیدند که این مجموعه از آغاز قرآن و هر چند جزء در یک مجلد چاپ شود.

مطالب این مجموعه شامل ۴ بخش است:

الف) متن آیات قرآن کریم؛

ب) ترجمه آیات شریفه که در صفحات مقابل قرار گرفته است؛

ج) ترجمه کلمات و عبارات و برخی توضیحات نحوی و صرفی این عبارات که در حاشیه کتاب درج شده است؛

د) توضیحاتی که به علت کمبود فضای حاشیه در انتهای کتاب و تحت عنوان «توضیحات تکمیلی» قرار گرفته است.

خط آیات، فونت رایانه‌ای برگرفته از خط عثمان طه است؛ ولی در چینش آیات، صفحه‌بندی قرآن‌های رایج به خط عثمان طه رعایت نشده و حتی در پاره‌ای موارد صفحه قرآن به انتهای آیه ختم نشده است؛ تا بدین ترتیب کلمات کمتری در هر صفحه قرار گیرد و فضای «L» مانند حاشیه صفحه گنجایش توضیحات لازم برای کلمات آیات همان صفحه را داشته باشد. با این همه، در پاره‌ای موارد به دلیل کمبود جا، ادامه توضیحات برخی کلمات با شماره مسلسل به انتهای کتاب منتقل شده است.

در ترجمه آیات کریمه سعی شده مفاهیم و معانی به طور دقیق به فارسی برگردان شود و در ترجمه، حتی المقدور از متن اصلی فاصله گرفته نشود و کلمات و عبارات عیناً ترجمه گردد؛ ولی در مواردی که ترجمه تک‌تک کلمات و عبارات گاه به روانی متن لطمه می‌زده، ترجمه، اندکی به صورت «ترجمه آزاد» صورت گرفته است.

لازم به ذکر است که در ترجمه آیات، از ترجمه‌ای که در مرکز طبع و نشر توسط آقای محمد فقیهی رضایی با همکاری آقای مرتضی توکلی انجام شده، بهره بسیار گرفته شده است و البته به برخی ترجمه‌های معاصر - از جمله ترجمه‌های: آقای طاهری قزوینی، مرحوم آقای فولادوند، حجت الاسلام و المسلمین انصاریان و آیت‌الله مکارم شیرازی و ... - مراجعه و در مواردی نیز از آنها استفاده شده است.

توضیحات مندرج در حاشیه و بخش توضیحات تکمیلی، برگرفته از کتب معتبر لغت، تفسیر، صرف، نحو، بلاغت و حتی در موارد لازم برخی منابع تاریخی و فقهی است؛ که

فهرست مفصل آن در آخر کتاب آمده است؛ و در اینجا به عنوان نمونه به برخی از آنها اشاره می‌شود: صحاح اللغه، مختار الصحاح، لسان العرب، تاج العروس، معجم الفاظ القرآن الکریم (تألیف عده‌ای از علمای معاصر در قاهره)، مجمع البیان، الکشاف، البحر المحیط، الصافی، روح المعانی، التّحریر و التّنویر، المیزان، مغنی اللیب، النّحو الوافی، شرح الشّافی، شرح الکافی، مطوّل، تحریر الوسیله، منهاج الصّالحین و...؛ که به جهت صرفه‌جویی در فضای حاشیه و نیز صفحات توضیحات تکمیلی، در اکثر موارد برای ارجاع به کتب مورد نظر، به جای نام کامل کتاب، از علائم اختصاری استفاده شده است. این علامت‌ها در جدول صفحه بعد ذکر گردیده‌اند.

در خاتمه از حضرت حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای ملکی که این مجموعه را بازخوانی و بازنگری کردند و جناب آقای سید علی سرسرابی قائم مقام محترم مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران و همکارانشان در این مرکز که در مراحل مختلف تألیف، آماده‌سازی، تصحیح و طبع این ترجمه و حواشی از هیچ کمکی دریغ نفرمودند - از جمله آقای جواد صفری که در امر تصحیح، بازخوانی و برخی فیش‌برداری‌ها و نیز آقای مجید تقی‌زاده که در امر صفحه‌آرایی، بنده را بسیار یاری دادند - صمیمانه تشکر می‌کنم. امید است این خدمت ناچیز مرضی و مقبول خداوند متعال قرار گیرد و علاقه‌مندان به قرآن کریم را سودمند افتد.

تهران - فروردین ۹۳

حمیدرضا مستفید

جدول علايم اختصارى منابع

ردیف	علامت	نام كتاب	ردیف	علامت	نام كتاب
۱	آلاء	آلاء الرحمن تفسير القرآن	۲۳	جواهر	جواهر الكلام فى شرح شرايع الإسلام
۲	ابو	رُوح الجِنان و رُوح الجَنان (ابو الفتوح رازى)	۲۴	الحدائق الناظرة	الحدائق الناظرة فى احكام العترة الطاهرة
۳	اطيب	اطيب البيان فى تفسير القرآن	۲۵	حديد	شرح ابن ابى الحديد
۴	اقرب	أقرب الموارد فى فُصَح العرَبِيَّة و الشوارد	۲۶	خوانسارى	جامع المدارك فى شرح المختصر النافع (خوانسارى)
۵	ام	إملاء ما مَنَّ بِهِ الرحمن	۲۷	خويى	موسوعة الامام الخويى
۶	بحار	بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار	۲۸	در	الدَّر المَصون فى علوم الكتاب المكنون
۷	بحر	البحر المحيط فى التفسير	۲۹	درويش	اعراب القرآن و بيانه (درويش)
۸	بحرين	مجمع البحرين	۳۰	را	المفردات فى غريب القرآن
۹	بيان	البيان	۳۱	رب	منتهى الأرب فى لغة العرب
۱۰	بيضا	أنوار التنزيل و أسرار التأويل (تفسير بيضاوى)	۳۲	رياض	رياض السالكين
۱۱	تا	تاج العروس من جواهر القاموس	۳۳	زبدة	زبدة البيان
۱۲	تب	التبيان فى تفسير القرآن	۳۴	س	اساس البلاغة
۱۳	تحرير	التحرير و التنوير	۳۵	سمير	سمير الطالبين فى رسم و ضبط كتاب المبين
۱۴	تسنيم	تسنيم	۳۶	سى	روح المعانى فى تفسير القرآن العظيم (آلوسى)
۱۵	تلخيص	تلخيص البيان فى مجازات القرآن	۳۷	سيط	المعجم الوسيط
۱۶	توحيد	التوحيد	۳۸	شا	شرح الرضى على الشافى
۱۷	ثعا	فقه اللغة الثعالبى	۳۹	شرح لمعه	الروضة البهيمه فى شرح اللعة دمشقية
۱۸	جا	جامع الدروس العربیة	۴۰	صا	تفسير الصافى
۱۹	جدول	الجدول فى اعراب القرآن	۴۱	صبان	حاشية الصبان على شرح الاشمونى لألفية ابن مالك
۲۰	جمهرة	جمهرة اللغة	۴۲	صح	صاح اللغة و تاج العربیة
۲۱	جلال	تفسير الجلالين	۴۳	عروة	العروة الوثقى
۲۲	جوامع	جوامع الجامع			

رديف	علامت	نام كتاب	رديف	علامت	نام كتاب
٤٤	عين	كتاب العين	٦٦	مطول	المطول
٤٥	غرائب	تفسير غرائب القرآن و رغائب الفرقان	٦٧	مع	معجم الفاظ القرآن الكريم
٤٦	غريب الحديث	غريب الحديث لأبي عبيد	٦٨	معين	فرهنگ معين
٤٧	غنى	مغنى اللبيب عن كتب الأعراب	٦٩	مقا	معجم مقاييس اللغة
٤٨	فخر	مفاتيح الغيب (فخر رازى)	٧٠	مقنعه	المقنعة
٤٩	فروق	الفروق اللغوية	٧١	منجد	المنجد فى اللغة العربية المعاصرة
٥٠	فقيه	كتاب من لا يحضره الفقيه	٧٢	منهاج	منهاج الصالحين (سيستانى)
٥١	فى	النحو الوافى	٧٣	ميز	الميزان فى تفسير القرآن
٥٢	قا	القاموس المحيط	٧٤	نهاية	النهاية
٥٣	قدير	فتح القدير	٧٥	نهج	نهج البلاغة
٥٤	قمى	تفسير القمى	٧٦	وسائل	وسائل الشيعة إلى تحصيل مسائل الشريعة
٥٥	ك	الكشاف عن حقائق غوامض التأويل			
٥٦	كا	شرح الرضى على الكافية			
٥٧	كافى	الكافى			
٥٨	كنز	تفسير كنز الدقائق و بحر الغرائب			
٥٩	ل	لسان العرب			
٦٠	مبادئ	مبادئ العربية			
٦١	مج	كتاب مجمع البيان لعلوم القرآن			
٦٢	محرر	المحرر الوجيز فى تفسير الكتاب العزيز			
٦٣	المديد	البحر المديد فى تفسير القرآن المجيد			
٦٤	مسالك	مسالك الافهام الى آيات الاحكام			
٦٥	مصباح	المصباح المنير			